Вставка А

Ельвіра Чухрай *(Вінниця)*

ΘΥΜΌΣ/ΨΥΧΉ ТА *ANIMUS*/*ANIMA* : ВІД АРХАЇКИ ДО КЛАСИКИ

ÂME (вст. 3)**, ENTENDEMENT** (вст. 1)**, INGENIUM** (вст. B)

Ричард Брокстон Оніанс свого часу визнав проблему віднайдення первісних значень *animus* і *anima* «однією з найскладніших» (Onians, *The Origins…*, p. 168). Адже йдеться про два дуже близькі латинські слова, що відрізняються фактично лише відміною та родом і до того ж обоє позначають субстанції, природа яких – вітер чи дихання (пор. з гр. *ἄνεμος*, «вітер», «вихор», «буря»), субстанції невловимі, невидимі, відтак легко сплутувані. Ситуацію вельми ускладнює виразний брак свідчень про ці терміни ще навіть перед початком II ст. до Р. Х.. Утім, Оніанс вважає цілком переконливою гіпотезу давньогрецького впливу на римську культуру як вирішального чинника трансформації значень *animus* і *anima*. На його думку, ці терміни зазнали тієї ж еволюції, що й грецькі *θυμός* і *ψυχή* (цей сюжет добре висвітлено Барбарою Кассен, див. т. I, ÂME, Вставка 3).

За Гомером та іншими давніми поетами, *ψυχή* локалізувалась у голові людини і позначала «відносно холодний» життєвісний принцип (новітня дослідницька традиція, до якої приєднується й Оніанс, називає її «душа-дихання»). Саме *ψυχή* можна ототожнити зі *σκιά*, «тінню», душею, що перебуває в царстві мертвих. Натомість *θυμός* локалізувався в огрудді (не варто забувати, що Гомерові уявлення про внутрішні органи людини істотно відрізняються від сучасних – див. щойно згадану Вставку 3 до статті ÂME) й позначав «душу-кров», відповідальну, зокрема, за усвідомлення, здатність розуміти, відчувати та мислити (*ibid*., p. 96). Ідеться про два різновиди пароподібних, асоційованих із диханням і повітрям феноменів, один з яких є холодним диханням-життям, асоційованим із безсмертною субстанцією особистості та продовженням життя (позаяк сім'я вважалось частиною

© Е. Чухрай, 2010

спинномозкової рідини), другий – диханням-паруванням гарячої крові, носієм свідомості, чуття й емоцій (Onians, *The Origins…*, p. 109–110). Смерть руйнує *θυμός*, проте не *ψυχή*. У Гадесі [країні померлих] *ψυχή* зазвичай постає як привид, *εἴδωλον*, видимий, але невідчутний на дотик, позбавлений свідомості (*ibid*., p. 94). Отже, обидві інстанції в творах давніх поетів є взаємодоповнювальними, між ними немає ієрархічного підпорядкування.

З плином часу ця конфігурація органів і відповідних їм здатностей зазнала докорінних змін. Наприклад, у Піндара (бл. 518–443 або 438 рр. до н.е.) Оніанс констатує приписування *ψυχή*, тобто голові, мозкові, деяких елементів відчуття (*ibid*., p. 116). Цю тенденцію посилюють систематизаторські зусилля філософів. У підсумку «вихідна дуальність» *ψυχή* і *θυμός* поступово руйнується, обидві інстанції зливаються в межах нової, «складніше організованої *ψυχή*» (*ibid*., p. 117), що зрештою позначає *будь-який* різновид дихання, об'єднавши в такий спосіб життєвісний принцип із принципом свідомості. Це змінює всю конфігурацію традиційних понять: *ψυχή* утверджується як загальник, родове поняття, а *θυμός* і *νοῦς* – як окремі здатності ψυχή, перша з яких пов'язується переважно зі сферою емоцій та відчуттів, друга – з інтелектуальними функціями (див. *Entendement*, Вставка 1). Причому *θυμός* і *νοῦς* протиставляються одне одному, тоді як в ранню епоху *νοῦς* розглядали як те, що перебуває у *θυμός*.

Оніанс зазначає, що римляни первісно теж вважали голову тілесною локалізацією життєвісного принципу (те саме констатує й Бруно Снел, аналізуючи локалізацію Гомерових *θυμός* і *ψυχή*, SNELL *The discovery of the mind...,* p. 12), який переважно позначали термінами *genius* або *anima*, натомість *animus* на всіх етапах розвитку латинської літератури слугує для позначення «принципу свідомості» (*ibid*., p. 168), причому йдеться про свідомість в широкому сенсі, «з усіма варіаціями емоцій і мислення» (*ibid*., p. 169). Англійський дослідник зазначає здатність *anima* приймати дуже широкий спектр значень, зокрема й поглинати значення *animus*. Проте, на його думку, *первісні* значення цих термінів можна розкрити через аналіз тілесних локалізацій, якими їх наділено в літературних джерелах. Якщо місцем перебування *anima* (як і *ψυχή*) є голова, то *animus* (як і *θυμός*) доречно ототожнити з подихом, який був свідомістю в огрудді, точніше – в легенях. Таким чином, animus має, видається, те саме походження, що й *θυμός*, це подих, який розглядався як носій свідомісті та містився в огрудді (серце, легені). Таких поглядів, за Оніансом, дотримувались і греки, і римляни. Більше того, *animus*, як і *θυμός*, пов'язаний зі сприйняттям. Отже, *animus*, як і θυμός, слід вважати терміном, використовуваним переважно для опису різних станів свідомості та змін у ній. Випадки, коли його можна пов'язати з *самим лише* фізичним диханням, є досить рідкісними.

Тож коли люди ліпше зрозуміли, що таке дихання і що воно не є субстанцією свідомості, термін *animus* міг цілком природно, як і θυμός, зберегти

зв'язок зі свідомістю, водночас втративши зв'язок із фізичним подихом. Однак первісна концепція проявляється ще й у вжиткові терміна *spiritus*, а також дієслів *spiro*, *conspiro*, *anhelo*, *inflo* тощо для опису активності *animus*. Тобто останній постає як подих, точніше – видих, що втілює в собі всі прояви свідомості (слова, думки, емоції тощо). А для фізичного видиху, позбавленого будь-якої референції зі свідомістю, римляни використовували родовий термін *anima*. Оскільки він позначав щось невіддільне від життя, то його можна було сплутати з душею-життям, коли концепція останньої стала нечіткою. І греки, й під їхнім, поза сумнівом, впливом, освічені римляни намагались об'єднати обидва концепти й ототожнити живущу душу з тією, що репрезентує свідомий контроль людини над своїм життям.

У зв'язку зі згаданим розрізненням Оніанс пояснює сенс обряду цілування мертвих родичів, поширеного серед найрізноманітніших народів: від європейців – до аборигенів Нової Гвінеї й островів Товариства. Цей обряд традиційно тлумачиться як «збирання» останнього подиху. Але якого саме? Оніанс переконує: оскільки немає потреби «збирати» *genius*/*anima*/*ψυχή*, позаяк вона не припиняє існувати після смерті, то об'єктом посмертного «збирання» може бути лише *animus*, який незворотно гине. Ідеться про порятунок надзвичайно цінної для архаїчного світосприйняття субстанції й активного начала людського уму *the stuff and agent of mind* (Onians, *The Origins…*, p. 172). І хто може ліпше успадкувати та зберегти її, як не найближчий родич? За своєю сутністю «останній поцілунок» є дією надихання (*inspiration*), у якій той, хто приймає, відіграє активнішу, а той, хто передає, – пасивнішу роль. Думки та слова виходять з «подиху», *animus*, що сам іде від *cor* і *praecordia*, тобто від серця й огруддя. Родич-спадкоємець збирає уламки *animus*, що розсотується, тобто уламки свідомості, не даючи зникнути нагромадженій нею мудрості, славі тощо.

Ці міркування спонукають до висновку, що термін *animus* неодмінно поставатиме неперекладним засобами української мови, причому з двох підстав. По-перше, через глибоко тілесний характер позначуваного ним в архаїчний період феномена. Пароподібна субстанція є частиною живого людського тіла й не може вважатися нематеріальною «психічною» здатністю, як ми звикли вважати. Перекладаючи Гомерову *ψυχή* чи *animus* латинської архаїки як, відповідно, «душа» і «дух», ми обираємо, мабуть, для давніх термінів етимологічно вдалі українські відповідники (обидва вони виразно пов'язані з «диханням», «дмуханням» тощо, отже, якщо й не з парою чи повітрям як такими, то принаймні з рухом повітря), сучасні значення яких, утім, відокремлює від значень архаїчних справжня прірва. Тобто, в цьому випадку маємо таку собі «напів-неперекладність», що практично усувається ґрунтовним коментарем. [Цікаво, що тілесний характер терміна «дух», пов'язний із теплом і запахом, зберегла і українська мова, наприклад: «повіяло людським духом», « теплий дух хати», «каша парує теплим духом».] По-друге, в кожну епоху свого існування *animus* передбачав досить розбіжні понятєві системи, лише в

межах яких і можна говорити про його сенс. Тому підбирання українського відповідника щоразу передбачає попереднє визначення таких систем, себто співвіднесення функцій *animus* з функціями *anima*, *mens*, *cor*, *spiritus*, *ingenium*, *genius* тощо. Неодмінна штучність відтворення таких архаїчних систем засобами сучасної української мови неминуче примушуватиме залишати неперекладеними ті чи ті істотні сюжети. Адже українська мова як мова модерна придатніша до відтворення елементів сучасніших понятєвих систем. Натомість уже в схоластичну епоху *animus* практично втрачає самостійний ужиток, у переважній більшості випадків постаючи як синонім інших термінів. Тож українському перекладачеві доведеться у випадку контекстного перекладу робити вибір між точним відтворенням змісту *animus* в тому чи тому окремому тексті та неймовірно багатими конотаціями, зумовлених його складною та суперечливою історією (*див*. також INGENIUM, вст. ANIMUS).

БІБЛІОГРАФІЯ

SNELL Bruno, The discovery of the mind: in Greek philosophy and literature / engl. transl. by T.G. Rosenmeyer, New York, Dover, 1982; оригінал Die Entdeckung des Geistes. Studien zur Entstehung des europäischen Denken bei den Griechen, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1975 [1-ше вид. 1946].

ONIANS Richard Broxton, The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul; The World, Time, and Fate, Cambridge, Cambridge UP, 2000 [1-ше вид. 1951].

Elvira Chukhray (*Vinnytsia*)

***Θυμός*/*ψυχή* и *animus*/*anima* : from origins to classic forms**

The article analyzes anatomic localization of Homeric *θυμός* і *ψυχή* and their interpretation as prototypes, correspondingly *animus* and *anima* of the early Latin philosophy, as suggested by Richard Broxton Onians. The article reveals two factors of untranslatability of the term *animus* in Ukrainian language. We are talking, first, of clearly material initial meaning of this term (strengthening the compliance of spirit /*spiritus* does not leave the "vaporous" analogue for *animus*); second, of the unique history of this term in the philosophical systems of past and of absence of the Ukrainian lexical analogue, which would concentrate the same variety of historical values.

***Ельвіра Чухрай**, старший викладач кафедри філософії Вінницького національного технічного університету*

***Elvira Chukhray**, Senior teacher of the Department of philosophy, Vinnytsia National Technical University*